

Plantemangfold og bønders rettigheter i Norge

Sortsmangfoldet i landbruket henger nøye sammen med bondens rett til å foredle og omsette frø. Mangfoldsbøndene gjør en viktig jobb med å forvalte kulturplantearven, men regelverket for å godkjenne sorter er tøft. Plantetraktaten er et viktig verktøy.

Regine Andersen | seniorforsker, Fridtjof Nansens Institutt

Sortsmangfoldet i landbruket er et stort reservoar av spennende smaker, dufter, farger, næringsstoffer, historier og muligheter. Det er det genetiske grunnlaget for all matproduksjon og avgjørende for våre utsikter til å sikre denne produksjonen mot

plantesykdommer, skadegjørere og effektene av klimaendringer. Slik kan et stort sortsmangfold betraktes som en livsforsikring for framtidige generasjoner, samtidig som det allerede i dag gir oss muligheter til å møte endrede ernæringsbehov og behov i økologisk landbruksproduksjon.

Bondens rett og regjeringens ansvar

Den internasjonale traktaten om plantegenetiske ressurser for mat og landbruk, Plantetraktaten, har som formål at sortsmangfoldet i landbruket blir bevart og brukt på en bærekraftig måte og at godene ved bruken av disse ressursene blir rettferdig fordelt. Utfordringene er store i en verden som har mistet mye av sortsmangfoldet i løpet av de siste hundre årene, og som fortsatt ikke har maktet å stoppe dette tapet. En viktig del av disse utfordringene består i å sikre at bønder skal kunne videreføre arbeidet med å bevare, dyrke og videreutvikle sortsmangfoldet, en praksis som gjennom de siste 10.000 årene har gitt oss det mangfoldet vi har i dag. Derfor har traktaten egne bestemmelser om bønders rettigheter. I disse bestemmelsene anerkjennes bønders utrettelige arbeid for å utvikle og videreføre plantemangfoldet i jordbruket opp igjennom tidene, og det slås fast at det er regjeringenes ansvar å sørge for at bønders rettigheter overholdes og styrkes.

Hvordan de vil gjøre dette må den enkelte regjering selv bestemme, men noen tiltak er foreslått, som betraktes som elementene i bønders rettigheter. De omhandler retten til å oppbevare, bruke, bytte og selge såvare fra egen avling; beskyttelse av tradisjonell kunnskap; retten til å delta i fordelingen av goder som følge av bruken av plantegenetiske ressurser; og retten til å delta i beslutningsprosesser på nasjonalt nivå.

Har analysert situasjonen

I 2005 etablerte Fridtjof Nansens Institutt et langsiktig prosjekt for å bidra til iverksetting av bestemmelsene om

Et stort sortsmangfold er en livsforsikring for framtidige generasjoner, og gir oss muligheter til å møte nye behov i landbruksproduksjon. Foto: Regine Andersen

bønders rettigheter i Plantetraktaten med forskningsbasert kunnskap. Vi har gjennomført en rekke bredt anlagte internasjonale konsultasjoner, utført dybdeanalyser i flere land, samlet suksesshistorier, dannet et internasjonalt nettverk, holdt en rekke seminarer og foredrag, utgitt mange publikasjoner og tilbyr all informasjon på www.farmersrights.org.

En omfattende rapport om plantemangfold i jordbruket og bønders rettigheter i Norge er et ledd i prosjektet og har som mål å gjøre opp status for forvaltningen av sortsmangfoldet i Norge med utgangspunkt i bønders rettigheter, og å identifisere hva som kan gjøres bedre for å leve opp til Plantetraktatens bestemmelser på dette området. Landbruks- og matdepartementet har lagt rapporten til grunn for arbeidet med å utarbeide en plan for bønders rettigheter i Norge, og levert rapporten inn til sekretariatet for Plantetraktaten som Norges bidrag til en internasjonal oversikt over erfaringer med bønders rettigheter i verden. Denne artikkelen er basert på rapporten, som kan lastes ned på fra hjemmesiden.

Behov for andre sorter

De fleste konvensjonelle bønder er fornøyd med tilbudet av såvarer, men mange økologiske og de fleste biodynamiske bønder – får ikke sine behov dekket gjennom den offisielle sortlisten, og søker å dekke dette behovet gjennom andre kanaler. Det er blant disse bøndene vi finner dem vi kan kalle «biomangfoldbøndene», dvs. bønder som tar vare på og videreutvikler sortsmangfoldet i jordbruket. Deres arbeid er sentralt for å utvide mangfoldet av sorter som egner seg godt i norsk landbruk og for å videreføre viktige kvaliteter og egenskaper knyttet til ernæring og andre behov som er blitt forbigått i den kommersielle planteforedlingen. Det er også viktig for å bringe videre kunnskapen om hvordan man arbeider med plantemangfoldet i jordbruket. Men arbeidet deres er ikke enkelt, for en rekke bestemmelser setter begrensninger for mulighetene. Vi skal her se på forskriftene om godkjenning av plantesorter og om omsetting av såvarer og settepoteter.

Fanget av regelverket

Reglene for godkjenning av plantesorter og omsetting av såvarer har vært under

store omveltninger de siste ti årene. Fra å ha et fritt marked der bøndene kunne omsette all slags såvare seg imellom (unntatt de som var beskyttet med planteforedlerrettigheter), ble plutselig det meste forbudt i 2004: Ikke bare ble det forbudt for bønder å selge såvare seg imellom, det var også ulovlig å bytte og gi bort frø. Bare offentlig godkjente såvareforretninger skulle få omsette såvare, og disse fikk i tillegg forbud mot å selge frø av sorter som ikke sto på den offisielle sortlisten. Kriteriene for godkjenning av plantesorter var så strenge at de fleste gamle sorter ville falle igjennom.

Bra med ulydige bønder

Kun det bøndene allerede hadde på gårdene i 2004 kunne dyrkes videre der. Om bøndene mistet sortene, eller interessen for arbeidet, eller av andre grunner sluttet å oppbevare og dyrke dem på egen gård, ville de gå ut av produksjon. Ingen andre gårder ville kunne ta over. Regelverket gjorde det nærmest umulig å ta vare på plantemangfoldet på gårdene og det ville bare vært et tidsspørsmål før dette arbeidet opphørte. Hadde det ikke vært for at bøndene brøt disse reglene, og myndighetene signaliserte at de ville se gjennom fingrene med det, så hadde arbeidet med sortsmangfold på gårdene fått et alvorlig tilbakeslag.

Lov å bytte frø igjen

Forklaringen på den nye politikken lå i Norges EØS-medlemskap, og reglene slo store bølger både i Norge og EU. Som et resultat myket EU opp reglene med nye direktiver, som Norge nå er i ferd med å implementere. Fra 2010 er det igjen lov for bønder og andre å omsette såvare (men ikke settepotet) seg imellom så lenge dette skjer på en ikke-kommersiell basis. Det er fortsatt ulovlig for såvareforretninger å omsette såvare fra sorter som ikke står på den offisielle sortlisten, men det er blitt mulig å søke om godkjenning for såkalte bevaringsverdige sorter og tradisjonssorter av grønnsaker, som da vil kunne omsettes innenfor bestemte rammer og begrensninger. Kriteriene for godkjenning er mer fleksible, og det er grunn til å tro at en del av de gamle og særegne sortene vil kunne godkjennes, og dermed bli tillatt omsatt innenfor disse rammene og begrensningene. Bønder har også mulighet til å etablere såvareforretninger for salg av slike sorter.

Regine Andersen jobber som seniorforsker ved Fridtjof Nansens Institutt, der hun har forsket på forvaltningen av plantegenetiske ressurser i landbruket både internasjonalt og nasjonalt, og ledet et prosjekt om bønders rettigheter knyttet til dette. Fra 1. januar 2013 overtar hun som daglig leder i Oikos - Økologisk Norge.

Utfordringer og muligheter

Tiden vil vise hvor mange sorter som blir innvilget, hvilke byråkratiske omkostninger dette får, og om sortene vil bli raskt nok godkjent i forhold til den etterspørselen og de interessene bøndene har – slik at de unngår økonomiske tap og kan utvikle mangfoldet i den takten de selv ønsker. Tiden vil også vise om mengderestriksjoner vil komme til anvendelse og om regionale begrensninger med hensyn til dyrking og frøproduksjon vil få betydning, slik det er nedfelt i regelverket. Regelverket krever også at sortene skal oppbevares slik de ble registrert, noe som hindrer bøndenes arbeid med å videreutvikle dem. Dette kan oppleves som et umulig krav for sorter med relativt stor genetisk uensartethet, som fra naturens side er i stadig utvikling. Det er fare for at disse begrensningene vil gjøre det mindre attraktivt for bønder å engasjere seg i sortsmangfold. Mattilsynet vil sannsynligvis strekke seg langt for å få godkjent flest mulig sorter, og NordGen og Norsk Genressurscenter vil bidra med sortsbeskrivelser og annen informasjon som kan øke innvilgelsesprosenten. Selv om det er god vilje fra alle hold i Norge, blir det viktig å følge med på utviklingen å ta grep dersom det viser seg at regelverket hindrer arbeidet med å ta vare på og videreutvikle sortsmangfoldet i Norge.

regine.andersen@fni.no

